

Yayın Tanıtım

ERMENİ OLAYLARININ ÖNEMLİ BİR SAFHASI OLAN KÜRT MUSA BEY OLAYI (1883-1890) İLE İLGİLİ ÖNEMLİ BİR ESER

Yrd. Doç. Dr. Hamdi DOĞAN*

Musa Şaşmaz, **Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)** Kitabevi, İstanbul, 2004, 458 s.

Musa Şaşmaz tarafından yazılan ve Kitabevi Yayınları arasında Şubat 2004 de yayınlanan eser, *Kısaltmalar, Önsöz, Giriş*’ten sonra dört anabölümü takip eden *Sonuç, Bibliyografya, Ekler ve İndeks*’ten oluşan toplam 458 sayfadır.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nden sonra uluslararası bir soruna gelmeye başlayan Ermeni Meselesi’nin ilk olaylarından biri, Musa Bey olayıdır. Musa Bey olayı ile ilgili olarak bu güne kadar yapılan en kapsamlı ve detaylı çalışma Musa Şaşmaz tarafından *Kürt Musa Bey Olayı* adlı eseri ile ortaya konmuştur.

Kaynaklara Dair

Yazar, eserin Giriş bölümünde, kullandığı kaynaklar hakkında geniş bilgi vermektedir. Eserin yazımında faydalanılan kaynaklar ağırlıklı olarak Osmanlı, İngiliz ve Amerikan arşivlerindeki bulunan belgelerdir. Eserde faydalanılan yerli kaynakların başında, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan konuyla alakalı Yıldız Arşivi Hususi, Yıldız Esas Evrakı ve Hariciye Nezareti Arşivi’ndeki belgeler gelmektedir. Türkçe yazılı kaynaklar içerisinde en fazla yararlanılan kaynakların başında *Ceride-i Mehakim Dergisi* gelmektedir. Bu dergi’deki bilgiler Musa Bey Olayı’nın mahkeme sürecini ayrıntılı olarak vermektedir. Bu eser, Musa Bey Olayı ile ilgili olarak o tarihe kadar basılı eserlerde neler yazıldı ise eserlere göre ortaya koymuştur. Bu amaçla Esat Uras’ın *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Cevdet Küçük’ün *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Kâmuran Gürün’ün *Ermeni Dosyası* adlı kitabı ve Cevdet Paşa’nın *Tezakir* gibi eserlerde Musa Bey konusunun ne ölçüde ele alındığı alıntılarla gösterilmiştir.

Yazar bu çalışmasında yabancı arşivlerden de geniş ölçüde yararlanmıştır. Yabancı arşivlerin başında özellikle İngiliz arşivi, Public Record Office (PRO)’ün Dışişleri Bakanlığı (FO) ile Amerikan Arşivi (National Archives of the United States) gelmektedir.

Benzer şekilde, İngilizce basılı eserlerde de Musa Bey Olayı’nın ele alınışı Charles Eliot, *Turkey in Europe* ve Edwin Pears’in *Life of*

* Niğde Üni. Fen Ed. Fak. Tarih Böl., hdogan@nigde.edu.tr

Abdul Hamid gibi eserlerden alıntı şeklinde Giriş bölümünde gösterilmiştir. Ayrıca Musa Bey konusunu İngiliz konsolosluk belgelerine dayalı olarak ortaya koyan kaynak eserler, Bilal Şimşir'in *British Documents on Ottoman Armenians*, 1880-90 ve *Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Armeniennes 1886-1893* isimli eserleri ile *Mavi Kitaplar (Blue Books)* ile ilgili bilgilere Giriş bölümünde yer verilmiştir.

Konuyla ilgili yerli ve yabancı gazetelerden (Tarik, Tercüman-ı Hakikat, The Times, The Daily News, St. James Gazette, The Daily Chronicle, The Echo) de zaman zaman faydalandığı görülmektedir.

Yukarıda zikredilen kaynaklardan da anlaşılacağı üzere, yapılan çalışmada yerli ve yabancı arşivlerde bulunan konuyla alakalı belgeler hemen hemen tamamen görülmüş ve meydana gelen olay ve gelişmeler zaman zaman karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu durum bu konunun kaynaklar açısından akademik bir şekilde ele alınıp ortaya konduğunu göstermektedir.

Kitaba Dair

Eserin Birinci Bölümü'nde Musa Bey Olayı'nın ortaya çıkışı ve gelişimi başlığı altında Ermeni Sorununun ortaya çıkışı ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra Musa Bey isminin ilk defa İngiliz konsolosluk belgelerinde söz edildiği konuya giriş yapılmıştır. Bu konu da iki Amerikan misyoneri olan Dr Reynolds ve Knapp'a yapılan saldırı olup bu olayda Musa Bey'in oynadığı rol İngiliz ve Amerikan belgelerine dayalı olarak ortaya konmuştur. 1883-1885 yılları arasındaki bu saldırı olayı ile ilgili olan tüm ayrıntılar bu Bölüm'de değerlendirilmiştir.

Bu bölümde değinilen bir diğer konu da 1889 yılında Musa Bey konusunun yeniden ortaya çıkması ile ilgili olarak Avrupa basınında çıkan haberlere yer verilmiş ve bu konunun yeniden nasıl gündeme getirildiği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Burada Musa Beyin yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmesi ve onun duruşma safhalarıyla ilgili yapılan hazırlıklardan bahsedilmiştir. Kısaca 1883'te Musa Bey olayının ortaya çıkışından 1889 yılının ortasındaki Musa Bey ve ondan davacı olanların sorgulamalarının başlamasına kadar olan süreç ve gelişmeler bu bölümün konularını ihtiva etmektedir.

Eserin İkinci Bölümü'nde ise İstanbul'daki İstintak Mahkemesi'nde Musa Bey ile ilgili beş davanın görülmesi başlığı altında İstanbul'a gelmiş bulunan beş davacının şikayet ettikleri konular (1-Tatvanlı Hurşid Veledi İsadur'un Kardeşi Siropa'nın Dövülmesi, Korkutularak Ölümüne Sebep Olunması ve Öküzlerinin Çalınması. 2-İzutlu İnanus Veledi Hazar'ın Kızı ve Hamo'nun karısı Ano'nun Irzına Geçilmesi ve Köy Ahalisinin Ücretsiz Çalıştırılması 3-Tatvanlı Rençber İnanus Veledi Ohannes'in Koyun ve İneklerinin Gasp Edilmesi 4- Ardonuk'lu Mıgırdıç Veledi Ohannes'in Mağaza Ot, Odun ve Arpasının Yakılması, Ev Duva-

rının Delinmesi, Kardeşi Karabet ve Babası Ohannes'in Bağlanması ve 20 Lira'nın Gasp Edilmesi 5- Ardonuk'lu Uruh Kızı Kumaş'ın Kocasını Değirmenci Mahlas Veledi Arslan'ın Yaralanarak Katledilmesi) ve şahitlerin ifadeleri neticesinde hazırlanan iddianame ve kararnamelere yer verilmiştir.

Üçüncü Bölüm'de de mahkeme safhası başlığı altında mahkeme öncesinde yapılan duruşma hazırlıkları hakkında geniş bilgi verilmiş, duruşmaya gelen yabancı misyon temsilcileri, gazeteciler ve Osmanlı devlet erkanından mahkemeye katılanların isimleri ve görevleri anlatılmış ve daha sonra mahkeme safhalarına geçilmiştir. Davacı ve şahitlerin sorgulamaları yapılmıştır. Musa Bey hakkında görülen iki dava ile ilgili beş oturumluk mahkemede görüşülen konular bu bölümde ayrıntılı olarak izah edilmiştir.

Dördüncü Bölüm'de İstintak Mahkemesi'nde Musa Bey ile ilgili diğer üç davanın görülmesi başlığı altında dava konusu olan (1-Diyarbakır Vilayeti Çetne Kasabası'ndan Kervancı Ali bin Mehmed'in Kervanının Bitlis Vilayeti'nde Lohor Suyu Civarında Soyulması 2-Tapavanik Köy'lü Gülzar'ın Kocasını Agob ve Kayınpederi Manuk'un Katli, Kendisinin Yaralanması, Para ve Eşyasının Gasp Edilmesi 3-Arkovanıklı Gülzar'ın Kocasını Ohan'ın Atının Çalınması, Kocasının Amcasını Agob'un Sihak isimli Çocuğunun Kolunun Kırılması ve Sonra Kocasını Ohan'ın Bitlis'ten Gelirken Yolda Öldürülüp Yakılması) hususlara ait İddianame, Kararname ve Heyet-i İthamiye Mazbatalarında geçen konular anlatılmıştır. Yine bu bölümde Musa Bey'in bu davalardan beraat etmesi üzerine oluşan tepkiler ve bunların neticeleri "*Değerlendirme*" başlığı altında verilmiştir.

Eserin "*Sonuç*" bölümünde Musa Bey meselesinin çıkışından sonuçlanmasına kadar olan süreç ve gelişmeler özet halinde verildikten sonra bu konunun çıkışı ve bu denli önemli bir konu haline gelmesi ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Eserin "*Ekler*" kısmında Musa Beyden davacı olan beş davacının sorgulama zabitleri ile Amerikan misyonerleri Reynolds ve Knapp'ın saldırı ile ilgili mektupları ayrıca The Times'teki Musa bey ile ilgili çıkan yazılar verilmiştir.

1878 yılındaki Yeşilköy ve Berlin Antlaşmaları ile Kıbrıs Sözleşmesi'nde söz edilen Ermenilerin durumlarının düzeltilmesi için reformlar yapılması ve onların "Kürt ve Çerkezlerle karşı korunmaları" maddelerinin sonucunda, Ermeniler, diğer Osmanlı tebaası Hıristiyanlar gibi kendi durumlarını düzeltmek veya daha da güçlendirmek için harekete geçmişlerdir. Bu Antlaşmalardan sonra Anadolu'ya gönderilen İngiliz konsoloslarının gelişleri ile onlardan aldıkları yardım ve desteklerle isteklerini her geçen yıl artırarak devam etmişlerdir. Önceleri reform yeterli gibi görün-

dü ise de sonraları bunun yeterli olmayacağını düşünüp yapılan her reforma adeta burun kıvrarak daha iyi ve yenilerini istediler. Yapılan her düzeltmeyi yetersiz buldular ve reformlar yapılmıyor diye serzenişte bulundular. Bir müddet sonra seslerini duyurmak için olaylar çıkardıkları gibi, “Ermeni halkının Kürtler tarafından ezildiği katliama uğratıldığı” gibi yüzlerce akla hayale gelmeyen hikâyelerle Avrupa’nın tam desteğini arkalarına almaya çalıştılar. İşte reform sürecinden olay sürecine geçişteki en önemli safha, Musa Bey hakkında şikâyetlerde bulunmalarındır. Musa Bey mahkûm edilirse, bu dava örnek gösterilerek yapılacak mahalli beyler de böylelikle sindirilecekti. Avrupa’dan aldıkları destek ile azınlık oldukları yerlerde çoğunluğu baskı altına alacaklar ve onlara hükmedeceklerdi. Musa Bey beraat etmiş olsa bile, sürgüne gitmekten kurtulamamıştır. Böylelikle Ermeniler bu amaçlarına kısmen de olsa ulaşmışlardır. Böylece Ermeni şikâyetlerinin dikkatten uzak tutulmadığını göstermek için, idare adaletin beraat ettirdiği bir şahsa ceza uygulamış oldu.

Eserde kullanılan İngiliz, Osmanlı ve Amerikan Arşiv kaynakları bu olayı ortaya koymak için yeterlidir. Fakat kullanılan kaynaklar özellikle sürgün sonrası ile ilgili Musa Bey’in hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Hâlbuki bu konuda hem Osmanlı belgeleri, hem de İngiliz belgeleri, Musa Bey’in sürgünden sonra tekrar Bitlis ve Muş’a dönüşü ve sonrasındaki faaliyetlerini belgelerle detaylandırmaktadır. Bu konuda 1910 ve 1911 yıllarında İngiltere’nin Bitlis Konsolosluğu’na vekâlet eden Safrastıyan isimli bir Ermeni gerek konsolosluğu, gerekse bundan önceki Konsolosluktaki dragomanlığı zamanında Musa Bey ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir.

Burada söz edilmesi gereken bir diğer kaynak eksikliği ise bu eserde davacı olarak ismi geçen Gülzar’ın hatıralarıdır. Onun Musa Bey ile olan evliliğini konu alan bu hatırat, Fransızca olarak Arménouhie Kévonian’ın tarafından *Les nocés noires de Gulizar*, (Paris 1993) ismiyle yayımlanmıştır. Bu eserin gerçekten Gülzar’ın kendisi tarafından yazılan hatırası mı, yoksa başkaları tarafından onun adına kaleme alınmış uydurma bir eser mi olduğu şüphelidir. Çünkü onun bu hatıratı yazabilecek kadar okuryazar olması ve o günün şartlarında böyle bir hatıratı kaleme alması, imkânsız gözükmektedir. Bu çalışma Ermenice olarak kaleme alınmış ve 1993 yılında Fransızcaya çevrilip yayınlanmıştır.

Bu eksikleriyle birlikte sonuç olarak *Kürt Musa Bey Olayı* adlı kitabın, alanında bir boşluğu doldurduğunu söyleyebiliriz.